

СВЕТЛИНА НИКОЛОВА (София)

ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА И ПРЕВОДНАТА БЕЛЕТРИСТИЧНА ЛИТЕРАТУРА

Търновската книжовна школа като едно от най-забележителните явления в развитието на българската средновековна литература твърде отдавна привлича вниманието на изследователите с разнообразните си прояви. И все пак интересът е насочен съвсем основателно преди всичко към дейността на книжовниците от Евтимиевия кръг, към оригиналните творби на българската литература от това време. По-малко усилия са хвърлени да бъде очертана цялостната картина на литературния живот, непълно е изяснен въпросът за връзките на Търновската книжовна школа с предходната литературна традиция. Ето защо недостатъчно се оценява ролята, която тя играе за съхраняването, утвърждаването и до-развиването на резултатите от развоя на нашата стара литература до този момент. Осветляването на посочените проблеми без съмнение може да бъде улеснено извънредно много от системните наблюдения върху разпространяваната у нас преводна литература. Тук ще анализираме само част от нея — белетристиката — и по-специално един жанр — патеричните разкази.

Изборът на жанра не е случаен. Той се определя от засвидетелстваното в българската ръкописна традиция необикновено голямо внимание към патеричните разкази. От една страна, благодарение на него изследователят има възможност да се опре в своята работа върху документално потвърдени факти. От друга страна, това внимание придобива важно значение в светлината на интересните художествени особености, отразени в патеричните разкази — жанр, представен с твърде голям брой творби в старата българска литература.

Преди обаче да се разгледа отношението на Търновската книжовна школа към патеричните разкази, за да не се губят от погледа в хода на анализа причините, определили насочването именно към тези литературни произведения, необходимо е да бъдат приведени накратко някои общи сведения за жанра.

Патеричните разкази са създадени през периода от IV до VII в. на гръцки и латински език като съставна част на шест сборника, носещи

наименованието патерици, или отечници. Тези сборници са преведени изцяло или частично на старобългарски език от гръцки още в началния етап от развитието на нашата литература. Към края на IX или най-късно в началото на X в. се явяват старобългарските преводи на Синайския, Скитския, Римския, Азбучния и Ерусалимски патерик, а може би и на Сводния патерик. През X в., след смъртта на Кирило-Методиевите ученици, се появява преводът на Египетския патерик.¹

По своя характер патеричните разкази представляват творби, свързани пряко или косвено с живота на монасите. Според тематиката си те могат да бъдат разпределени на разкази за живота на монаси и разкази за отношенията на монаси с външния свят и за живота на светски лица, в които събитията са разкрити през погледа на монаси.

В зависимост от характера на поставените проблеми в първата група произведения се открояват два типа теми: теми, в които животът на монасите е представен откъм неговата религиозна страна, и теми изжителските отношения на монасите, разработени в етичен план. Религиозната страна от живота на монасите е представена от няколко теми. Тук най-голямо внимание се отделя на аскетическите подвизи на монасите, на пророчествата, които те вършат, на молитвата, покаянието, преминаването на душата в отвъдния свят, на ересите. Вторият тип теми за живота на монасите се явява като резултат от навлизането на авторите в необичайна за средновековната литература сфера на изображение — в света на неделимите от всеки човешки живот радости и тревоги, затруднения и задължения, победи и поражения. В колектива, в който живеят, монасите по необходимост общуват помежду си. Непосредствените отношения, създаващи се в процеса на съжителстването, водят до проявяването на различни човешки качества, които авторите на патеричните разкази превръщат в предмет на повествование. В част от тези разкази се разработва темата за монашеските добродетели — смирението, снизходителното отношение към чуждите прегрешения, усърдието и пестеливостта, готовността за взаимна помощ в трудни моменти. Твърде често обаче централно място в произведенията заема разкриването на нравствените недъзи — двуличието, завистта, отмъстителността, сребролюбието и алчността, пиянството и т. н.

Според характера на поставените проблеми патеричните разкази за отношенията на монасите с външния свят и за живота на светски лица могат да бъдат разделени също на две групи: разкази, в които са представени различни социални явления, и разкази с етични теми. В разказите от първата група е обърнато внимание върху социалното неравенство, произтичащите от него различия в труда, с които са заети хората, отражението му върху отношенията към отделните членове на обществото, неговото въздействие върху моралните принципи и психиката на човека. В другата група патерични разкази се разработват темите за милосърдието, за саможертвата заради спасението на попаднали в беда

¹ За възникването на патеричните сборници, техните ранни старобългарски преводи, разпространението им в България и художествените белези на жанра подробности вж. у Св. Николова. Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1969. с. 219—236; Патеричните разкази в историята на старата българска литература. — В: Старобълг. литература. Изследвания и материали. I, С., 1971. с. 167—191.

хора, за моралната устойчивост, честността, справедливостта, прелюбодеянието, измамничеството, скъперничеството, клеветничеството и др.

Широката и пъстра, почерпена от ежедневието тематика на патеричните разкази е една от техните най-важни особености. Редица специфични черти на жанра се проявяват и по отношение на образите на героите. Тук тези образи са равностойни по значение със сюжета, отличават се с относителното си богатство, с използването главно на косвена характеристика при изграждането им. Композицията на тези творби също се отличава със свои характерни белези: концентриране на сюжета в едно значително събитие, силно изразена конфликтност, драматическа конструкция, грижливо мотивиране на всяко действие.

Своеобразието на патеричните разкази като художествено творчество е правило впечатление на средновековния българин. Най-вероятно те са будели интерес преди всичко своя необикновено широк тематичен обхват и с разнообразието от сюжети, в които с удивление читателят е откривал и изображение на редица пороци, по принцип избягвани от средновековния писател като предмет на повествование. Тези особености на тематиката не са хармонизирали напълно с целите на средновековната литература, макар че идейното осветление изхожда винаги от принципите на християнския морал. Въпреки че са представени, за да поучат случаите на нравствено падение, обикновено свързани с представителите на духовенството, длъжни да спазват най-строгите норми на християнската нравственост, все пак са насочвали вниманието на читателя в една не особено желана от църквата насока. Още повече, че когато се докосват до отрицателните явления, авторите на патеричните разкази показват изключително разнообразни жизнено ситуации, което съвсем не е характерно за изображението на положителните страни на действителността.

При това положение няма причини да смятаме, че църквата е полагала особени грижи за разпространението на патеричните разкази. И все пак фактите показват, че те са едни от най-популярните литературни жанрове в средновековна България. Днес са стигнали до нас 130 български ръкописа за времето от X до XVIII в., в които се поместват към 1000 различни разказа. Разпространението им се осъществява по различни начини — понякога те са съставна част от пълните преписи на патериците, в други случаи се срещат като компактни групи, а най-често биват помествани сред разнородни по форма и съдържание произведения.

Какви са причините за широкото разпространение на патеричните разкази? Отбелязахме вече, че средновековният читател е долавял тематичните различия на този литературен жанр в сравнение с другите познати нему литературни съчинения. И именно тези различия, смятам, са привличали неговото внимание. Защото в никой друг жанр животът на обикновения човек от тази епоха не е отразен така разностранно и изразително с достъпните за средновековната литература средства. Единствено в повестите и разказите се засягат по-непосредствено преките човешки отношения, но техните герои принадлежат изключително към висшите кръгове на обществото. При това трябва да се отбележи, че повестите и разказите са извънредно слабо разпространени в старата българска литература. Тъй че с основание може да се твърди: тяхната функция са изпълнявали патеричните разкази. Навлизайки по-открито в

делничните отношения между хората, те са задоволявали несъмнено съществуващата и у средновековния българин потребност да види изобразен живота и извън тясно религиозните въпроси, които, разбира се, не са запълвали човешкото битие и през средните векове. Богатството на теми и сюжети, които предлагат, ги е правило интересни за различни слоеве от населението. Ето защо без колебание можем да обясним широкото разпространение на патеричните разкази у нас с особеностите на този литературен жанр като художествено творчество.

Когато се проследява разпространението на патеричните разкази в българската писмена традиция, изследователят е привлечен преди всичко от особеното внимание, което проявяват към тях книжовниците през XIV в. Само от XIV в. притежаваме документално засвидетелствувани текстове на всички преведени у нас патерични разкази. Единствено от XIV в. са запазени пълни преписи и на петте патерични сборника. От същия век са познати и редица сборници със смесено съдържание, в чийто състав са включени отделни патерични разкази. Не е безинтересно да се отбележи също, че една четвърт от стигналите до нас български ръкописи, които съдържат такива разкази, датират от XIV в.

Най-ярко свидетелство за необикновения интерес към патеричните разкази през XIV в. обаче е активното отношение на българските книжовници било към текста на творбите, било към състава на патеричите.

На първо място израз на подобно отношение е осъществяването на нови преводи от гръцки език.

От известната приписка на монах Методий се знае, че между високохудожествените преводи, направени от стареца Йоан през първата половина на XIV в., е и преводът на някакъв патерик. „Пръложн н исписа — пише Методий — книги нхъ же имена zde:... Аѣственца, Нсака, Варлаама, Дороеа, патерикъ, Антиохъ н нна многа...“² Кой е бил този патеричен сборник, днес не е известно. В българската ръкописна традиция е съхранен превод от XIV в. само на Римския патерик³, представен в три ръкописа: Q. 1. 275 от средата на XIV в., съхраняван в Държавната публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“ (ГПБ) в Ленинград,⁴ № 22 от Виенската национална библиотека⁵ и № IX. F. 15 (SV) от Националния музей в Прага⁶. Но дали тъкмо той е дело на стареца

² П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. I, вып. 1. Время и жизнь патрарха Евфимия Терновского. СПб., 1898. с. 456.

³ Вж. А. Соболевский. Римский патерик в древнем церковнославянском переводе. — Киевский избороик. Киев, 1904. с. 1; П. А. Сырку. Цит. съч., с. 482; А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. — Сб. ОРЯС, т. XCVIII, кв. 2, 1921, с. 728—729.

⁴ За този ръкопис вж. Н. Б. Шеламайова. Предварительный список славяно-русских рукописей XI—XIV вв., хранящихся в СССР. — Археологический ежегодник за 1965 г., с. 224.

⁵ Датировката на този ръкопис не е безспорна — А. И. Яцимирский го отнася към XV в. (вж. А. И. Яцимирский. Цит. ст., с. 131—139); П. А. Сырку в цит. съч., с. 478, 481, го смята за ръкопис от XIV в., а в статията си Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen, Archiv für slavische Philologie, 21, 1899, p. 196, отбелязва, че ръкописът е от края на XIII—началото на XIV в.

⁶ За този ръкопис вж. П. А. Сырку. Цит. съч., с. 479—481; А. И. Яцимирский. Цит. ст., с. 727—741; J. Vašica, J. Vajs. Soupis staroslovanských rukopisů národního musea v Praze. Praha, 1957. p. 224—228.

Йоан или е извършен по-късно от друг преводач, това ще решат бъдещите проучвания.

Наблюденията над Ловчанския сборник от втората четвърт на века⁷ навеждат на мисълта, че творби, останали извън първоначалния пълен превод на Азбучния и Ерусалимски патерик, са били преведени допълнително — може би през XIV в. Някои от патеричните разкази в този сборник не се срещат до това време в нито един от пълните български преписи на патерика, обаче фигурират в гръцки ръкописи на Азбучния патерик (такъв е например случаят с разказа „За монаха Мойсей, отказал да съди прегрешението на друг монах“⁸). Освен това вероятно е патерични разкази, представени в същия сборник, да са били преведени отново през XIV в. независимо, че са налице и в ранния превод. Свидетелство е фактът, че текстовете на познати вече разкази от Азбучния и Ерусалимски патерик, както и от Сводния патерик тук са твърде различни:

Азбучен и Ерусалимски патерик
Рилски манастир № 3 (2)

БАН 13. 3. 17

За мирянина, обеднявал, когато приемал подаръци от бедняка

Беше нѣкто ннокъ нмѣе по пльтн брата
мнранна ннца н неже дѣлаше ѿдаваше
ѣмоу. Еанко же даваше ѣмоу тоанко оу-
вожаше (л. 263а).

Мнн нѣкы нмын бра проста н еанко дѣ-
лааше подѣлааше ем8. Н еанко даваше
ем8 тоанко шнѣ шеннцавааше (л. 67а).

Своден патерик
НБКМ № 1036

БАН 13. 3. 17

За момичето, погубено от майка си

Поведа намъ шѣ Іуаннъ ѣко: Ндр-
хомъ нѣкогда аз же н шѣ Софронне въ
Александриѣ съ шѣоу Павлоу н ползевахом
са ш него зѣло. Рѣхомъ же къ немоу:
Повежь намъ, шѣе, како бы мнн^х (л. 148б).

Шѣходаше же на скнты н прѣбываща
шѣска мнѣ Софронію съ брато^м мон^м Іу-
ано^м фнаософ^м н приндох^м н къ авѣе
Павлѣ, велнкомѣ постникѣ. Къ немѣ же
вѣшѣше н блѣнѣше са н матѣж сътворшѣоу
ем8, повелѣ състн на. По съдѣнн же
малѣ, авіе начех^м въпрашатн его ш ползн

⁷ Намира се в библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград, № 13. 3. 17. За него вж. К. Ф. Радченко. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятых рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. — Университетские известия, т. XXXVIII, 1898, № 4, с. 20—27; А. И. Яцимирский. Из славянских рукописей. Тексты и заметки. М., 1898. с. 144—151; Б. Цонев. История на българский език. Т. I. С., 1919. с. 237—238.

⁸ Вж. А. И. Яцимирский. Из славянских рукописей. с. 147. Руски превод на този разказ според текста в гръцки ръкопис на Азбучния патерик вж. в Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцев. Перевод с греческого. 4. изд. СПб., 1871. с. 222.

ДШЪ НАШН Н КАКО ШЕРВСТН НАМЪ ПЖ СП-
 НІА. СТАРЦЪ ЖЕ ШЕРВЪЗЪ ПРОСВѢЩЕНАА СВОА
 ОУСТА НАЧЛЪ СЪ ОУМНАЕНІЕ БЕСѢДОВАТИ КЪ НА.
 Н СКАЗАТИ КАКО НЗБАВТИ СА Ш КЪЗНИ Н
 СВѢТЕН ВРАЖІН Н КАКО НАСЛѢДОВАТИ НБНАГО
 ЦРТВА. ПО СЕ ЖЕ ПАКЫ ПО ВАГЫН БЕСѢДА
 МАЛО ПОСѢШЕ ПАКЫ ВЪПРОСИХО ЕГО ГЛШЕ :
 УЧЕ, КАКО БЫ ШРЕНІЕ ТВОЕ Ш МНРА Н КА-
 КО ВЪННДЕ ВЪ МѢСТО СЕ Н КОЛНКО АБ НМА-
 ШН ЗЕ (л. 72б).

Не е изключена възможността в процеса на работата си над пате-
 ричните разкази от Синайския патерик, включени в състава на сборника
 от 1348 г., монахът Лаврентий да е сверявал славянския текст с гръцки
 ръкопис.⁹ Доказателство са значителните отклонения на Лаврентиевите
 преписи от текстовете в първоначалния пълен превод на Синайския па-
 терик:

Синайски патерик
 ГИМ, Синод. № 551

ГПБ Ф. I. 376

Монахинята и влюбеният юноша

ПОВЕДА НАМЪ НѢКТО ХОЛБЕНЕЪ СОУЩЕМЪ
 ВЪ ДЛЕЖАНАРН ТАКОВО: МАНАСТРИНА НЯКТО,
 РЕКЪ, СЕДАШЕ ВЪ СВОЕМЪ ДОМОУ БЕЗМАЗЪВЪ-
 СТВОУЮЩИН Н СЪМОТРАЩИН СВОЕН ДШН, В ПО-
 СТЕХЪ Н ВЪ БЪДЪВНИХЪ ПРВБЫВАЮЩИН Н
 МНОГЫ МНОСТНА ТВОРАЩИН. НЪ НЖЕ ВЪН-
 НОУ БОРЕТЬ СА СЪ ЧАКЫ ДНАВОЛЪ, НЕ ТЪР-
 ПА ТАКОВЫНХЪ ДОБРОУРАЕНН ДВЫА, ВЪЗ-
 ДЕНЖЕ НА НЮ ВНХЪРЪ, ВЪЗЛОЖН НѢКОМЪ
 ОУНОШН ЖЕЛАНИЕ СОТОННО.¹⁰

ПОВЕДАШЕ МНЪ, РЕ, Н СОФРОНИН МЪЖЪ,
 ЕГОВОДЪННЕЪ: СЪЩЕМА НАМА ВЪ ДЛЕЖАНАРН
 РЕКЪ, ЧЪЗНОРНЗНЦА, РЕЧЕ, СЕДАШЕ ВЪ ДОМОУ
 СВОЕМЪ МАЛЧАЩИН Н ПЕЖЩИН СА ЗЪЛО СВОЕЖ
 ДШЕЖ, АЛЪЧВАМИ Н БДЪНІЕМЪ СВЪРЪШАЮЩИН
 СА Н МНОГЫ МНОСТН ТВОРАЩИН. НЪ НЖЕ
 ПРНСНО РАТЬ ДРЪЖЖН НА ЧАКЫ ДІАВОЛЪ,
 НЕ МОГЫН ЗРѢТИ ТАЦѢХЪ ДОБРОДѢТВЛЕН
 ДВЫ ТОЪ, ВЪСТАЕН НА НА ВЕАНКЪ БОУРА Н
 ПРАХЪ, ВЪЗЛОЖН БО НА СРЦЕ ЮНОШН НѢКОЕ-
 МОУ ЛЮБОВЪ ВЕАНЪ КЪ НЕН САТАННІЖ (л. 71а).

⁹ Лаврентиевият сборник се намира в Държавната публична библиотека „Салтиков-Щедрин“ в Ленинград, № Ф. I, 376. За него вж. И. И. Срезневский. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. XXXVI. СПб., 1867. с. 43—52; К. Ф. Радченко. Отчет... № 9, с. 69—110; П. А. Сырку. Цит. съч., с. 430—432.

¹⁰ Синайский патерик. Издание подготовили В. С. Голыщенко, В. Ф. Дубровина. М., 1967. с. 114—115.

За момъка, съблякъл мъртвата девойка в гроба

Н реченън рекъше повѣсти ми авнѣ оу по-
страдавшѣшаго выхомъ, друугое намъ не-
кънене тако же авѣа съ Ноанъ манастира
Гнганъ, тѣ нгоуменъ прншьдъшемъ въ
вжнн градъ повѣда глаше же тако: Мало
прѣже лѣтъ снхъ прнде къ мнѣ нѣкто
оуноша гла мн тако: „Ба дѣла, прнмн
ма, хошю бо са покаятн“. Глаше бо съ
многамн слъзамн н въздыханнн, азъ же
вндѣхъ н зѣло съкроушена н въ мнозѣ
оуныннн оуща, глахъ юмоу.¹¹

Активното отношение на българските книжовници към патеричните разкази през XIV в. личи също от извършената редакторска работа върху старите текстове. Тук трябва да се отбележи, че докато нови преводи през XIV в. са осъществявани сравнително рядко, редакторските изменения са често явление.

В по-голяма или в по-малка степен главно езикови промени са внесени в доста ръкописи, съдържащи преписи на патеричните разкази, направени за времето от началото до края на века (Държавна библиотека „В. И. Ленин“ в Москва (ГБЛ), собр. Севастьянова II, № 41/М. 1467 от началото на XIV в.;¹² Библиотека на АН СССР в Ленинград, 13. 3. 17 от втората четвърт на XIV в.; ГПБ № F. I. 376 от 1348 г.; Научен архив на БАН (АБАН) № 79 от средата на XIV в.;¹³ ГПБ № Q. I. 899 от третата четвърт на XIV в.;¹⁴ Научен архив на БАН № 80 от втората половина на XIV в.¹⁵ и др.). За доказателство ще приведем няколко примера:

Своден патерик НБКМ № 1036	ГБЛ, собр. Севастьянова II № 41 (М. 1467)
О женѣ шербѣтннн въ островѣ съ сномъ сн	У женѣ шербѣтнн са въ островѣ съ сномъ свомъ.
Блженнын въ стыхъ понстннѣ шцѣ	Блжны шцѣ нашъ Марко чрвнецъ, нже
Марко, съставннын манастирь блнзъ стго мнка Агафннка (л. 66).	съставннъ манастирь велнкын блнзъ стго мка Агафннка (л. 31). ¹⁶

¹¹ Синайский патерик. с. 140.

¹² За този ръкопис вж. И. И. Срезневский. Цит. съч., с. 53—54; А. Е. Виктор ов. Собрание рукописей Севастьянова. М., 1881. с. 63—66.

¹³ За този ръкопис вж. Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969. с. 169—174.

¹⁴ За него вж. К. Ф. Радченко. Отчет... № 9, с. 79—81; П. А. Сырку. Цит. съч., с. 472. Датировката вземам от В. Мошин. Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо. Скопје, 1966. с. 110. У Н. Б. Шеламанова. Предварительный список... с. 263, ръкописът е датиран от края на XIV—началото на XV в.

¹⁵ За него вж. Б. Цонев. Славянски ръкописи в Българската академия. — Сборник на БАН, кн. VI. Клон истор.-филол., 4, 1916, с. 7—56; Хр. Кодов. Цит. съч., с. 174—188.

¹⁶ И. И. Срезневский. Цит. съч., с. 54.

За видния езичник, приел християнството

ПОВЕДА НѢКТО ^Ѡ ЕГУПТЬСКИИ ^ѠЩЕ ^Ѡ ІАКО:
ННОГДА ВЪХОТѢ ^Ѡ ОСТРАНТИ СЕ И ВЪШЕШОУ
МН ВЪ КОРАБѢ, ИДО ВЪ ДАНИИ. И ХОТЕШОУ
МН ВЪНТИ ВЪ ГРАДѢ ВНАДѢХЪ НѢКОЕГО
СТАРЦА ИНОКА ОКРАШЕНА ОДЪВАННЕМЪ, НОСЕЩА
МАЛЪ СЫННЕННЪ ОУМѢНЪ ВЪВУЛОИСКЫ ЗАК-
ЛЮЧЕНЪ И ТЕЧАШЕ (л. 371а).

ПОВЕДА НѢКТО ^Ѡ ОЦѢ ЕГУПТЬСКИИ ^Ѡ ІАКО:
ПОМЫСАНЪ СТРАНЕНЪ БЫТИ И ВЪШЕ ^Ѡ ВЪ КО-
РАБѢ, ПРѢИДО ^Ѡ ВЪ ДАНИИ. И ХОТЕН ВЪНТИ
ВЪ ГРА ^Ѡ ВНАДѢ СТАРЦА НѢКОЕГО МННА ОКРА-
ШЕНА НОСЕЩА СЫСОУ ^Ѡ НѢКЫИ ВЪВУЛОИСКЫИ
ЗАКЛЮЧЕНЪ И ТЕЧАШЕ (л. 76а).

* Синайски патерик
ГИМ, Синод. № 551

ГПБ Q. I. 899

Отец Христофор

ВЪ АЛЕКСАНДРИИ СЮЩЕ ИДОХОМЪ КЪ АБѢ
ФЕОДВЛЪ, ИЖЕ БѢ ВЪ СТѢН СОФРОНИИ ИЖЕ
ИЖЕ ВЪ ФАРОНИИ. И ПОВЕДАШЕ НАМЪ СТА-
РЬЦЪ ГЛА ІАКО: ДЗЪ ВЪ ОБЫЦИИ ЖИТИИ
ОСТРОГОХЪ СЯ ИЖЕ ВЪ СТЪХЪ ОЦѢ НАШЕ ^Ѡ ФЕО-
ДОСИИ, ИЖЕ БѢ ВЪ ПУСТЫНИ СТГО ХА БА
НАШЕГО ГРАДА. И ОБРѢТОХЪ ТОУ СТАРЬЦА
ЗЪЛО ВЕЛНКА ИМЕНЕМЪ ХРЪСТОФОРА.¹⁷

ВЪ АЛЕКСАНДРИИ СЮЩЕ ПРѢИДОХО ^Ѡ КЪ АБѢ
ФЕОДВЛЪ, СЮЩОМЪ ВЪ СТѢН СОФРОНИИ ИЖЕ ВЪ
ФАРОНИИ. И ПОВЕДАШЕ НАМЪ СТАРЬЦЪ ГЛА
ІАКО: ДЗЪ ВЪ КИНОВИИ ОБЪЩАХ СЯ ИЖЕ ВЪ
СТЫ ^Ѡ ЩЦА НАШЕГО ^Ѡ СЯ СЮЩОМЪ ВЪ
ПУСТЫНИ СТАГО ГРАДА ХА БА НАШЕГО. И
ОБРѢТОХЪ ТАМО СТАРЦА ЗЪЛО ВЕЛНКА ИМЕНЕ-
МЪ ХРЪТВОРА (л. 276).¹⁸

Монахията и влюбеният юноша

ПОВЕДА НАМЪ НѢКТО ХОЛЮБЕНЪ, СЮЩЕМЪ
ВЪ АЛЕКСАНДРИИ ТАКОВО: МАНАСТРИИ НѢКТО
РЕКЪ СЪДАШЕ ВЪ СВОЕМЪ ДОМОУ ВЪЗМАВЪ-
СТВОУЩИИ.¹⁹

ПОВЕДА НАМЪ НѢКЫИ ХУТОЛЮБЕНЪ БЫШЕ
ВЪ АЛЕКСАНДРИИ ТАКОВОЕ: ИИЖЕ ^Ѡ РЕ, НѢ-
КОТОРА СЪДАШЕ ВЪ СВОЕМЪ ДОМЕ ВЪЗМАВЪ-
СТВОУЩИИ (л. 316).²⁰

Азбучен и Ерусалимски патерик
АБАН № 78

АБАН № 80

За монаха, който вадил вода от кладенеца

И АБЕ ВЪЗЫДЕ ВОДА ГОРѢ И НАПАВННШОУ
БРАТОУ СЪСОДЪ СВОИ, ПАКЫ СТАНО ВОДА НА
МѢСТѢ СВОЕМЪ (л. 376 б).

И АБЕ ВЪЗЫДЕ ВОДА ГОРѢ И НАПАВННШОУ
БРАТОУ СЪСЪЖ СВОИ И ПАКЫ СЪИДЕ ВОДА И-
СТА НА СВОЕ МѢСТѢ (л. 228а).

¹⁷ Синайский патерик. с. 176—177.

¹⁸ К. Ф. Радченко. Отчет... № 9, с. 79.

¹⁹ Синайский патерик. с. 114—115.

²⁰ К. Ф. Радченко. Отчет... № 9, с. 79.

Горделивият монах

Тогда гла емоу старецъ: „Възми злат-
никъ съ н нѣн въ градъ н купи себѣ ꙗ
хлѣвъ н маса ꙗ антръ н вино такоже н
принеси само“. Начатъ оубо прискрѣбенъ
быти мнѣ, ѡбаче въземъ златникъ н нѣше-
н на пѣти многы помысанъ възложити ѡко
(л. 436).

Тогда гла емоу старецъ: „Възми златни-
къ съ н шѣ въ градъ купи себѣ ꙗ хлѣвъ н
маса ꙗ антръ н вина такоже н принеси са-
мо“. Начатъ оубо прискрѣбенъ быти мнѣ,
ѡбаче въземъ златникъ н къ градъ градъ
дѣше. На пѣти же многы помысанъ възло-
жити, гла (л. 4016).

Редакторското вмешателство през XIV в. засяга не само тек-
ста, но и състава на патеричните сборници. Известни изменения претър-
пява съставът на Скитския патерик. Ръкописът от манастира „Крк“, Се-
верна Далмация, № 264/63²¹ е нова негова редакция.²² Промени са вне-
сени и в състава на преписа, който се съхранява в Държавната библио-
тека „В. И. Ленин“ в Москва, собр. А. Н. Попова № 93. I—II (М. 2513.
I—II).²³ Три различни редакции по състав представят произхождащите от
XIV в. преписи на Азбучния и Ерусалимски патерик (Рилски манастир
№ 3/2 и 2/28 от края на века,²⁴ АБАН № 78 от 60-те години на XIV в.²⁵).
Ръкописите на Сводния патерик също не са еднакви по състав:²⁶ в пре-
писа от 1340—1350 г., съхраняван в Държавния исторически музей в
Москва (ГИМ), Хлуд. № 237,²⁷ и в пазения в Народната библиотека „Ки-

²¹ Ръкописът е писан през 1346 г. За него вж. Краткий отчет о занятиях за границей
доцента имп. С.-Петербургского университета П. А. Сырку от летние месяцы 1893—
1894 г. — Изв. имп. Академии наук, т. II, 1896, № 5, с. 16; П. А. Сырку. Цит. съч.,
с. 467—471; Ван-Вейк. Рукописни патерик манастира Крке. — Магазин Сјеверне Далмације,
II. Сплит, 1935, с. 108—110; V. Mošić, M. Rađeka. *Cirilski rukopisi u sjevernoj Dal-*
maciji. — *Starine*, 1958, kn. 48, p. 190—191.

²² N. van Wijk. La traduction slave de l'*Andron biblos* et son prototype
grec. — *Byzantion*, XIII, 1938, p. 241.

²³ За него вж. К. Ф. Радченко. Отчет... № 4, с. 47—49; П. А. Сырку. Цит.
съч., с. 471.

²⁴ Ръкописите от библиотеката на Рилския манастир при описването им много често
са датирани погрешно. Поради това съм датирала отново използваните тук ръкописи.

²⁵ За него вж. Хр. Кодов. Цит. съч., с. 159—169.

²⁶ При класификацията на ръкописите на Сводния патерик е използвано разпределе-
нието на И. Ерьомин. „Сводный“ Патерик у південно-слов'янських, українському та мос-
ковському письменствах. — *Записки історично-філологічного відділу Української Академії*
наук, 1927, kn. XII, с. 50—77.

²⁷ За този ръкопис вж. А. Н. Попов. Описание рукописей и каталог церковной
печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1872; с. 462—475; К. Ф. Радченко. Отчет...
№ 4, с. 67—68; П. А. Сырку. Цит. съч., с. 484—487. Всички изследователи смятат
за безспорен българския произход на ръкописа. Единодушни са също по въпроса за вре-
мето на написването му — XIV, най-късно XIV—XV в. Известният палеограф Н. П. Лихачев
дори се занимава специално с датирането на този сборник и установява със сигурност
времето на написването му — 1340—1350 г. (вж. Н. П. Лихачев. Палеографическое
значение бумажных водяных знаков. Ч. I. СПб., 1899, с. ХСІХ—СІІ). Ето защо недоуме-
ние буди необоснованото схващане на И. П. Ерьомин, че този ръкопис е руско копие,
направено през XV—XVI в. от среднобългарски оригинал (цит. ст., с. 52).

рил и Методий“ в София, № 1036 от втората половина на века²⁸ откриваме редакция *уф*, а в ръкопис № 78 от сбирката на Научния архив на БАН този патерик е в състав, най-близък до редакция *ув* (означенията на редакциите са според посочената класификация на И. Ерьомин).

При това необходимо е да се обърне внимание върху факта, че посочените ръкописи могат да се разглеждат като една общност независимо от тяхната хронология, що се отнася до проявеното в тях отношение към патеричните разкази. Тази мисъл се подкрепя от пълната еднаквост на текстовете на съвпадащите творби в ръкописи, направени по различно време. Така например напълно се покриват по текст преписите на Азбучния и Ерусалимски патерик, запазени, както вече изтъкнахме, в три ръкописа: един от 60-те години на XIV в. и два от края на века; буквално съвпадат преписите на Сводния патерик, съхранен също в три ръкописа: първия от 1340—1350 г., втория от 60-те години на столетието, третия от втората половина на XIV в.; еднакви по текст с пълните преписи на сводния патерик от XIV в. са преписите на творби от този патерик, поместени в ръкопис № 79 АБАН от средата на века, в сборник ГПБ № Q. I. 899 от третата четвърт на XIV в. и в ръкопис № 94(45), манастир „Нямц“, от края на столетието²⁹. Като илюстрация ще посочим само няколко от многобройните примери:

НБКМ № 1036	Своден патерик АБАН № 78	ГИМ, ХЛУД. № 237
<i>За монаха, набедеи, че е откраднал жълтица</i>		
Н мнѣвъ старецъ ѿко азъ възахъ его ѿко юнъ, повѣ- доваше же н ѿцемъ мѣста того ѿко: „Братъ Анастасіе оукраде златникъ мон“. Слышав же се ѿць мон н призавъ, гла мн: „Рци мн, чадѣ, ты ли възалъ еси златникъ стар- ца? (л. 160б).	Н мнѣвъ старць ѿко азъ възехъ не ѿко юнъ, повѣдо- ваше же н ѿцемъ мѣста того ѿко: „Братъ Анастасіе оукраде златникъ мон“. Слышавъ же се ѿць мон н призавъ, гла мн: „Рци мн, чадѣ, ты ли възель еси златникъ старца?“ (л. 132б).	Н мнѣвъ старецъ ѿко азъ възахъ его ѿко юнъ, повѣ- доваше же н ѿцемъ мѣста того ѿко: „Братъ Анастасіе оукраде златникъ мон“. Слы- шав же се ѿць мон н приз- вавъ, гла мн: „Рци мн, чадѣ, ты ли оукраде злат- никъ старца?“ (л. 99а).

Своден патерик НБКМ № 1036	АБАН № 79
<i>За монаха, обвинен несправедливо в кражба</i>	
Повѣда намъ ѿць Данилаъ ѿко: Бы, рѣ, некъи мни ѿменемъ Доула нже н въ ве- анкъи ѿць въмѣни са житне его (л. 45а).	Повѣда намъ ѿць Данилаъ ѿко рѣ: Бы некъи мни ѿменемъ Доула нже въ вел- анкъи ѿць въмѣни се житне его (л. 53б).

²⁸ М. Стоянов. Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. III. С., 1964. с. 231—239.

²⁹ За него вж. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. — Сб. ОРЯС, LXXIX, 1905, с. 783—785.

За каещия се блудник, който непрекъснато съгрешавал

Къ самоу же н другоуе приложнез рекъ: Къ самоу же н другоуе приложнез ре:
Братъ, ре, нъкын побѣженъ вы ѿ вѣса Братъ, рече, нъкын побѣженъ вы ѿ вѣса
владнаго н по вѣса дни вбрѣтааше са вѣса владнаго н по вѣса дни вбрѣтааше
са въ владѣ прѣбываѣ (л. 1216). са въ владѣ прѣбываѣ (л. 118).³⁰

Очертаната общност от разпространяваните през XIV в. в България патерични разкази е тясно свързана с преписваните в предишните столетия творби. При сравнението на текстовете се откриват редица случаи на буквални съвпадения между преписите от XIV в. и по-старите ръкописи. Така например и в трите пълни преписа на Скитския патерик текстовете на произведенията остават непроменени в сравнение с единствения препис от XIII в., който днес се намира във Виенската национална библиотека, № 152:

Виена № 152	„Крк“ № 264/62	ГИМ, Хлуд. 185	ГБЛ, собр. А. Н. Попова № 93. I—II (M. 2513. I—II)
Рече аѣва Антонин: Нко рыбы замуж- даше на соушн оумираѣть, тако н мннн мѡдаше кро- мѣ кеанъ съ про- стож чадна жнеѣ- ше къ безмаѣнѣн крѣпостн ѡ слабе- ать. ³¹	Рече аѣва Антоніе: Нкоже рыбы за- муждаше на сѡ- сѣ оумираѣть, тако н мннн мѡдаше кромѣ кеанъ съ про- стож чадна жнеѣ- ше къ безмаѣнѣн крѣпостн ѡслабе- ѣть. ³²	Рече аѣва Антонин: Нко рыбы замуж- даши на соушн оумираѣть, тако н мннн мѡдаше кро- мѣ кеанъ съ про- стож чадна жнеѣ- ше къ безмаѣнѣн крѣпостн ѡслабе- ѣть. ³³	Рече аѣва Анто- нин: Нко рыбы замуждаши на соу- шн оумираѣть, та- ко н мннн мѡда- ше кромѣ кеанъ съ простож чадна ж- неѣше къ безмаѣ- нѣн крѣпостн ѡ- слабеѣть (л. 646).

Поместените в ръкопис ГБЛ, собр. Севастьянова II, № 41/М. 1467 и в ръкопис № 94(45), в „Нямц“ преписи на патерични разкази, извлечени от Синайския патерик, повтарят без изменения текстовете на най-стария славянски препис от XI в. (ГИМ Синод. № 551):

Синайски патерик ГИМ, Синод. № 551	ГБЛ, собр. Севастьянова II, № 41/М. 1467	„Нямц“ № 94 (45)
<i>Герасим и лѡвѣт</i>		
Нко ѡ ѣдного поѡрнѣца стго Нурдана рѣкы лавра есть. ³⁴	Нко ѡ ѣдного пѡрнѣца стго Нурданѣ рѣкы лавра е (л. 28). ³⁵	Нко ѡ ѣдного пѡрнѣца стго Нурданѣ рѣкы лавра есть (л. 81). ³⁶

³⁰ К. Ф. Радченко. Отчет... № 9, с. 80.

³¹ Б. Цонев. Славянски ръкописи във Виена. — Год. Соф. унив., Истор.-филол. фак. кн. XXV, 1929, 9, с. 23—24.

³² П. А. Сырку. Цит. съч., с. 469.

³³ А. Н. Попов. Цит. съч., с. 372—373.

³⁴ Синайский патерик. с. 182.

³⁵ И. И. Срезневский. Цит. съч., с. 54.

³⁶ А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 783.

В един от патеричните разкази, преписани от монаха Лаврентий, също не се наблюдават никакви промени по отношение на ръкописа на Синайския патерик от XI в.:

Синайски патерик
ГИМ, Синод. № 551

ГПБ Ф. I. 376

Шутът Вавила

Скомраҳъ бѣше въ градѣ Тарсѣ Кнанкин-
нстѣмь именовъ Вавула. Тѣ имаше двѣ
женѣ. Нма едннн Комнтѣ, а друзѣн
Никосѣ. Жнвѣн сквернѣнѣ и дѣлаа како
же достонтѣ дѣнствовати съ бѣсы.³⁷

Скомраҳъ бѣ въ градѣ Тарсѣ Кнанкинстѣмь
именовъ Вавула. Тѣ имѣше двѣ женѣ.
Нма едннн Комнта, а друзѣн Никосѣ.
Жнвѣн сквернѣнѣ и дѣлаа како же достонтѣ
дѣнствовати съ бѣсы (л. 70а).

Освен това интересно е да се спомене, че продължава да се разпространява старият превод на Римския патерик при наличието на новопреведен текст (старият превод е засвидетелствуван в ръкопис от третата четвърт на века, Държавна библиотека „В. И. Ленин“ в Москва, собр. Моск. Дух. акад., Фунд. № 34,³⁸ а най-ранният препис на новия превод датира от средата на столетието).

Посочените примери разкриват здравата връзка на Търновската книжовна школа с книжовните традиции както на предшествуващите десетилетия, така и на предходните векове. Разбира се, не всички ръкописи, хронологически принадлежащи към времето на Търновската литературна школа, са дело на нейни книжовници. В случая обаче едно важно обстоятелство насочва към твърдението, че патерични разкази са били преписвани в центровете на тази школа — съществуването на славяно-румънски ръкописи от XV в., съдържащи голям брой патерични творби, несъмнено свързани с българските преписи от XIV в. Патерични разкази се намират още в ръкописи от началото на XV в.: два разказа се откриват в ръкопис № 160 от сбирката на Румънската академия на науките,³⁹ творби, извлечени навярно от Синайския патерик, са преписани в ръкопис № 161 на Националния музей в Букурещ.⁴⁰ В славяно-румънските ръкописи е отразен особеният интерес на българските книжовници от края на XIV в. към произведенията на Сводния патерик. В по-голямата част от сборниците, в чийто състав са включени патерични разкази, е използван единствено Сводният патерик: в известния сборник на монаха Гаврил от манастира „Нямц“, писан през 1448 г.,⁴¹ са поместени около 40 разказа от Сводния патерик; от същия патерик са извлечени и няколко патерични разказа в друг ръкопис, свързан с името на монаха Гаврил —

³⁷ Синайский патерик. с. 74.

³⁸ Вж. архим. Леонид. Сведения о славянских, пергаменных и бумажных рукописях, поступивших из книгохранилища свято-Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 г. Вып. 2. М., 1887. с. 125—126.

³⁹ Вж. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 787—788; Р. Р. Paçaitescu. Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R. P. R. Vol. I. Bucu-
reşti, 1959. p. 238—240.

⁴⁰ Вж. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 439—495.

⁴¹ Намира се в библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград, сбирка на А. И. Яцимирский, № 19 (БАН 13. 3. 19). За него вж. А. И. Яцимирский. Из славянских рукописей. с. 34—35; А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. СПб., 1904. с. 369—376.

№ 74 в Румънската академия на науките;⁴² по двадесетина разказа от Сводния патерик са поместени в ръкопис № 154 и в № 161 от библиотеката на Румънската академия на науките.⁴³ Отглас от популярността на Скитския патерик у нас през XIV в. представлява един славяно-румънски ръкопис от началото на XV в., който е бил съхраняван в Националния музей в Букурещ (№ 162).⁴⁴ При това трябва да се отбележи, че книжовниците предават с голяма точност текстовете на своите български оригинали. Като имаме пред вид, че в славяно-румънската писменост са пренесени от България традициите именно на Търновската книжовна школа, ролята на тази школа за съхраняването на патеричните разкази трудно може да бъде оспорена.

С основание може да се постави въпросът: Коя е причината за необикновения интерес към патеричните разкази през XIV в.? В края на миналото столетие беше направен опит да се свърже този интерес с утвърждаването на исихазма като идеологическа програма на Търновската книжовна школа.⁴⁵ Според мене подобно твърдение е неправилно. По своята същност патеричните разкази нямат никаква конкретна връзка с исихазма. Нравственото усъвършенствуване, към което те призовават, има за основа моралния кодекс на християнството изобщо, като се обръща особено внимание върху специфичните изисквания към монасите. Нравственото и духовното усъвършенствуване, проповядвано от исихастите, е насочено в една точно определена посока — към лично спасение чрез пълно отричане от света, чрез отдаване на безмълвие и съзерцателен живот, за да се постигне непосредствено приближаване до бога. През XIV в. се забелязва специално внимание не само към онези патерични разкази, за които е допустимо да се смята, че биха могли да служат на исихастите. Изключителен интерес се проявява към всички патерични разкази. А повечето от тях по съдържание, идейна насоченост и художествени особености не са свързани с исихазма. Ето защо по-справедливо би било причината за популярността на патеричните творби да се търси в общия подем на литературния живот, организиран през тази епоха преди всичко в пределите на Търновската книжовна школа. Естествено е, че във време на интензивна литературна дейност българските книжовници са се обръщали към произведенията, завещани от миналото. Откривайки сред тях интересните патерични разкази, те са се заемали с усърдие да ги въведат в кръга на своето литературно четиво. Като са запазили връзката със старите писмени традиции, търновските книжовници са проявили в същото време дейно отношение към патеричните разкази. Разкриването на сложното съотношение между тези два момента в преписите на патеричните разкази несъмнено ще обогати представите ни за цялостната картина на литературния живот в България през XIV в., за посоките, в които е насочвала литературния процес Търновската книжовна школа.

⁴² Вж. А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. с. 377, 417—418; А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 208—210; Р. Р. Papaitescu. Op. cit., p. 92—95.

⁴³ За тях вж. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 759—761, 788—789; Р. Р. Papaitescu. Op. cit., p. 216—219, 240—243.

⁴⁴ Вж. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи... с. 495—497.

⁴⁵ Вж. К. Ф. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898. с. 325.